

Krzysztof MICHALSKI¹

WYWIAD EKSPERTOWY W OCENIE TECHNOLOGII. PROBLEMY METODOLOGICZNE

Jako metoda poznawcza wywiad ekspertowy jest mieszaniną metod tradycyjnych ilościowych badań społecznych i zindywidualizowanych procedur jakościowych. Pomimo problematycznego z metodologicznego punktu widzenia hybrydowego charakteru tej metody, cieszy się ona w ocenie technologii coraz większym powodzeniem. Bowiem to, co metodolodzy wytykają jako jej słabość, w obliczu celów i zadań oceny technologii jako naukowego doradztwa na potrzeby polityki okazuje się jej zaletą. Elementy ilościowe z jednej strony powodują zagęszczenie rozproszonej wiedzy ekspertowej i w dużej mierze eliminują „zakłócenia” takie jak koniunkturalizm, zewnętrzne lojalności czy obywatelskie zaangażowanie ekspertów, z drugiej strony elementy jakościowe umożliwiają percepcję i analizę także opinii rozbieżnych z opinią większości. Tymczasem takie odszczepione opinie – jak pokazała ostatnia katastrofa nuklearna w Fukushima – mogą w pewnych okolicznościach zapobiec wielkim katastrofom. Właśnie ludności Japonii, słynącej w świecie z przestrzegania w każdej dziedzinie najwyższych standardów, najwidoczniej zabrakło umiejętności wychodzenia w myśleniu poza te standardy. W poniższym przyczynku na podstawie analizy metodologicznej podjęto próbę identyfikacji możliwości wykorzystania wywiadu ekspertowego w praktyce doradztwa politycznego i sformułowania kilku fundamentalnych wymogów metodycznych, których przestrzeganie uczyni wywiad ekspertowy łatwym w użyciu i niezawodnym urządzeniem nawigacyjnym w polityce technologicznej.

1. WPROWADZENIE

Pod wpływem aktualnie realizowanego w Unii Europejskiej projektu PACITA (Parliaments and Civil Society in Technology Assessment)² mnożą się w Polsce inicjatywy organizacyjne na rzecz rozwoju oceny technologii (technology assessment) jako formy politycznego doradztwa przede wszystkim w dziedzinie polityki technologicznej i innowacyjnej³. Działaniom organizacyjnym i instytucjonalizacyjnym towarzyszy naukowa dyskusja zarówno nad treściowymi, problemowymi aspektami takiego doradztwa, jak i nad kwestiami koncepcyjno-metodologicznymi. W prawie czterdziestoletniej praktyce oceny technologii na świecie⁴ ukształtowały się dwa generalne modele doradztwa: model ekspertowy, w którym decydentów politycznych (parlamenty i rządy na szczeblu międzynarodowym, krajowym i regionalnym) zaopatruje się w specjalistyczną wiedzę ekspertów zdobytą różnymi metodami i przekształco-

¹ Dr Krzysztof Michalski, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska.

² Zob. szerzej: <http://www.pacitaproject.eu/> (20 XII 2011).

³ Przykładem takich działań są powstała w br. Polska Sieć Oceny Technologii lub wspólna inicjatywa Biura Analiz Sejmowych (M. Sobolewski) i polsko-niemieckiego środowiska naukowego (L. Zacher, G. Banse, A. Kiepas, R. Janikowski, K. Weber, K. Michalski) zmierzająca do zakotwiczenia oceny technologii przy sejmowej Komisji Innowacyjności i Nowoczesnych Technologii (INT), zob. http://www.sejm.gov.pl/komisje/www_int.htm (20 XII 2011).

⁴ Więcej na temat powstania i rozwoju oceny technologii zob.: K. Michalski, *Ewaluacja techniki (Technology Assessment) w Niemczech. Główne instytucje i koncepcje*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Seria: Ekonomia i Nauki Humanistyczne”, z. 14 (nr 219), 2004, s. 61-122.

ną w łatwo przyswajalną dla laików, przystępną formę oraz model partycypacyjny⁵, w którym główne ogniwo procesu doradczego stanowią przysłowiowi „ludzie z ulicy”, „jury obywatelskie”, kwalifikowani według kryteriów socjologicznych laicy, którzy w drodze dyskursu, wyposażeni ewentualnie w wiedzę ekspertów, formułują i artykułują swoje wspólne preferencje w formie zaleceń i rekomendacji adresowanych do określonych decydentów. Niezależnie jednak od tego, czy konkretny projekt z zakresu oceny technologii ma charakter czysto ekspertowy, czy przeważają w nim elementy partycypacyjne i obywatelskie, zawsze w określonych momentach i w określonej formie korzysta się z wiedzy ekspertów, albo poprzez sięganie do specjalistycznych wydawnictw, baz danych, dokumentacji etc., albo w sposób interaktywny – poprzez dyskusję i różne formy wywiadu. Termin „wywiad ekspertowy” lub „wywiad ekspercki” jest nazwą ogólną oznaczającą zbiór dość heterogenicznych pod względem metodologicznym narzędzi socjologicznych, których paleta sięga od standaryzowanych metod kwestionariuszowych, charakterystycznych dla badań ilościowych do typowo jakościowych metod zindywidualizowanych, narracyjnych, pogłębianych. Wywiad ekspertowy wykorzystuje się czasami jako metodę poznania bezpośredniego, jednak w doradztwie politycznym dominują zastosowania wywiadu ekspertowego jako metody pośredniej. Zastosowania wynikają zwykle z niedostępności poznawczej określonych obszarów dla bezpośrednich metod obserwacyjnych lub typowych metod ilościowych oraz ze względów pragmatycznych. Niedostępna dla metod bezpośrednich jest przede wszystkim przyszłość, stąd główną domeną metod ekspertowych są badania zorientowane prognostycznie i foresight (zasadnicza niedostępność). Niedostępność dla metod bezpośrednich może mieć również związek z kompleksowością badanego układu (ograniczona lub niepełna dostępność). Na przykład antropogenicznych zmian klimatycznych albo dynamik migracyjnych nie można symulować w warunkach laboratoryjnych, a wykorzystywane do redukcji kompleksowości takich układów techniki modelowania są z konieczności uzupełniane technikami ekspertowymi. Wywiad ekspertowy doskonale nadaje się jako metoda do badania obszarów społecznych silnie tabuizowanych⁶, do których dostęp badawczy bezpośrednimi metodami jest utrudniony lub niemożliwy. Szczególnie w ocenie technologii techniki wywiadu ekspertowego cieszą się dużym wzięciem i często się je wykorzystuje, zwłaszcza tam, gdzie specjalistycznej wiedzy ekspertowej nie można czerpać z innych źródeł, bo na przykład problem jest zbyt nowy i eksperci nie zdążyli jeszcze opublikować swoich opinii, albo tam, gdzie poszukuje się informacji niestandardowej lub dodatkowej, w każdym razie innej niż informacje utrwalone w akademickich podręcznikach. Metody wywiadu ekspertowego kuszą wizją szybkiej, obiektywnej i łatwej akwizycji danych, ale ich wysoka produktywność idzie w parze z ich stosunkowo wątpliwymi i niespójnymi podstawami metodologicznymi. Różnorodność form, w jakich w praktyce występuje wywiad ekspertowy, zarówno pod względem stopnia sformalizowania i standaryzacji, wymogów jakościowych stawianych rezultatom jak i pod względem wzornictwa procedur przeprowadzania wywiadu i obróbki rezultatów, stawia pod znakiem zapytania metodologiczną tożsamość i samodzielność wywiadu ekspertowego jako czynności badawczej. Wysoka wydajność informacyjna wywiadu eksper-

⁵ Więcej na temat partycypacyjnej oceny technologii zob.: K. Michalski, *Partycypacyjna ocena technologii w demokratycznej polityce technologicznej (jako przykład zaawansowanej konkretyzacji idei uczestnictwa obywatelskiego)*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Seria: Zarządzanie i Marketing” z. 16, nr 260 (4/2009), s. 225-240.

⁶ A. Bogner, W. Menz, *Expertenwissen und Forschungspraxis: die modernisierungstheoretische und die methodische Debatte um die Experten. Zur Einführung in ein unübersichtliches Problemfeld*, [w:] Bogner A., Littig B., Menz W. (red.), *Das Experteninterview. Theorie, Methode, Anwendung*, Leske&Budrich, Opladen 2002, s. 7.

towego, jego zalety eksploracyjne i „nawigacyjne” oraz względy ekonomiczne sprawiają, że techniki te nie tylko stanowią „standardowy repertuar metodyczny w ocenie technologii”⁷, ale także cieszą się stale rosnącym powodzeniem w coraz to nowych i coraz bardziej heterogenicznych obszarach badań społecznych, od psychologii społecznej i pedagogiki, poprzez marketing i nauki o zarządzaniu, badania nad bezpieczeństwem pracy aż po badania kulturoznawcze i nauki o sporcie. Sam obszar oceny technologii i naukowego doradztwa na potrzeby polityki technologicznej i innowacyjnej stanowi dziś zaledwie małą wysepkę na oceanie aktualnych zastosowań technik wywiadu ekspertowego, co przy wysokiej heterogeniczności tych zastosowań sprawia, że wnioski z poniższej przeglądowej analizy tych narzędzi mogą mieć ograniczoną ważność ekstrapolacyjną.

2. WYWIAD EKSPERTOWY – CHARAKTERYSTYKA METODOLOGICZNA

Wywiady ekspertowe z uwagi na swoją częściową strukturalizację i wykorzystanie w nich wielu heterogenicznych procedur, wymykają się tradycyjnemu w badaniach społecznych podziałowi na metody ilościowe i jakościowe. Są pod względem metodologicznym hybrydą tych dwóch nie spokrewnionych ze sobą gatunków. Przy całym zróżnicowaniu form i zastosowań oraz wysokiej zmienności wzornictwa procesu badawczego pod względem lokalizacji wywiadu w całościowej strukturze projektu, roli, rangi i zakresu wykorzystania ekspertów, sformułowania scenariusza lub nici przewodniej, sposobu przeprowadzania wywiadu i jego struktury interakcyjnej czy też metod obróbki i oceny rezultatów, można z dużym uproszczeniem i w wielkim skrócie scharakteryzować wywiad ekspertowy jako następującą procedurę badawczą: w obliczu określonego problemu, którego rozwiązanie wymaga określonej specjalistycznej wiedzy, najpierw typuje się aktorów o uznanym znanstwie rzeczy w określonej dziedzinie wiedzy (dyscyplinarnie) lub w określonej tematyce (interdyscyplinarnie), którym przypisuje się posiadanie odpowiednich kognitywnych kompetencji, następnie z każdym z nich przeprowadza się po kolei rozmowę w oparciu o przygotowany wcześniej scenariusz po to, aby uzyskaną na tej drodze wiedzę, odpowiednio zrestrukturyzowaną i zrekonstruowaną, zintegrować w jakimś punkcie w obszerniejszy proces badawczy, a ten z kolei w jeszcze obszerniejszy strumień doradczy.

Wywiad ekspertowy rzadko jest samodzielną metodą badawczą, zazwyczaj wykorzystuje się go w większym zestawie. Także w ocenie technologii wywiad ekspertowy jest jednym z wielu „kanałów informacyjnych” i jednym z węzłów sieci informacyjnej, uzupełnianym wieloma innymi procedurami ekspertowymi (specjalistyczne publikacje, ekspertyzy, dokumentacje i protokoły, komunikaty z badań demoskopowych, konferencje naukowe, warsztaty i panele eksperckie, wysłuchania etc.), całą gamą procedur partycypacyjnych (panele obywatelskie, konferencje konsensualne, publifora, komórki planowania, warsztaty przyszłości etc.) oraz bardziej standardowymi procedurami demokratycznymi (referenda, społeczne akcje protestacyjne i akcje zbierania podpisów, kampanie medialne etc.). Różnice między typowymi metodami standaryzowanymi a wywiadem ekspertowym występują we wszystkich stadiach procesu badawczego, od fazy planowania badań i formułowania pytań (scenariusza), poprzez selekcję i rekrutację badanych, sposób przeprowadzenia wywiadu, po obróbkę danych i formułowanie wniosków. Metoda wywiadu ekspertowego była w przeszłości wykorzystywana wyłącznie jako narzędzie eks-

⁷ A. Grunwald, *Technikfolgenabschätzung. Eine Einführung*, Edition Sigma, Berlin 2002, s. 209.

ploracyjne i - podobnie zresztą jak inne metody wywiadu jakościowego – miała w badaniach społecznych całkowicie drugorzędne znaczenie. Metodą o pierwszorzędnym znaczeniu była i jest nadal metoda standaryzowanego wywiadu pod hasłem reprezentatywności, metodycznie odseparowana od codziennych form komunikacji. Wywiad ekspertowy zalicza się do specjalnych, niestandaryzowanych lub częściowo standaryzowanych, jakościowych form wywiadu, którego rezultaty nie dają się bezpośrednio ilościowo opracować metodami statystycznymi. Nie jest to nigdy wywiad w pełni standaryzowany w tym znaczeniu, że nie są narzucone z góry ani określone sformułowanie pytań, ani kolejność ich zadawania, ani zestaw dopuszczalnych odpowiedzi. Pytania mają charakter otwarty, a osoba przeprowadzająca wywiad przyjmuje postawę raczej recepcyjną. Pod względem przebiegu wywiad ekspertowy bardziej przypomina wywiad dziennikarski i przesłuchanie świadka w sądzie niż typowe metody kwestionariuszowe, systematyczne, analityczne i powtarzalne. Pod względem metodycznym wywiad ekspertowy jest podtypem wywiadu zogniskowanego, opartego na scenariuszu. Cechą charakterystyczną takich pogłębionych technik jest przewodnia nić, wokół której zorganizowana jest rozmowa, która w odróżnieniu od wywiadów standaryzowanych ma stosunkowo luźny i elastyczny przebieg, co pozytywnie wpływa z kolei na interakcję badający-badany. Osoba przeprowadzająca wywiad aktywnie kształtuje sytuację komunikacyjną, dobiera informacje potrzebne do konstruowania nici przewodniej oraz na bieżąco monitoruje i reflektuje przebieg interakcji. Z uwagi na obszar zastosowań tej metody wywiadu głównie na potrzeby doradztwa badany ma świadomość, że jego wypowiedziom przysłuchuje się wyimaginowana, wirtualna publiczność, a osoba przeprowadzająca wywiad jest kimś w rodzaju pośrednika między nim a ową publicznością. Ponieważ rezultaty takiego wywiadu rzadko dają się interpretować i opracowywać ilościowo, zazwyczaj nie mają w badaniach społecznych znaczenia „dowodowego”, a jedynie pełnią funkcję przygotowawczą, uzupełniającą i heurystyczną: służą do wstępnej, zgrubnej i prowizorycznej identyfikacji obszaru badawczego, do pogłębienia poznania przed naukowego, do sformułowania hipotez badawczych.

Różnica pomiędzy wywiadem ekspertowym a innymi formami wywiadu otwartego ma związek z faktem, że zainteresowanie badawcze w wywiadzie ekspertowym jest zogniskowane nie na całej osobie badanego w jej życiowym kontekście, ale wyłącznie na kontekście organizacyjno-instytucjonalnym danej osoby i wynikającej z niego określonej ekskluzywnej wiedzy. W konkretnych projektach badawczych wywiad ekspertowy może zajmować pozycję albo centralną, albo marginalną we wzornictwie projektu. Pozycję marginalną zajmuje zwykle wtedy, kiedy wykorzystuje się go w fazie wstępnej do eksploatacji pola badawczego, do identyfikacji problemów, wypracowania narzędzi lub zdefiniowania sposobów postępowania.

Pod względem wielkości „próby” – choć w przypadku badań jakościowych trudno posługiwać się terminami właściwymi dla metod ilościowych – obserwuje się dużą zmienność. W socjologii większość wywiadów ekspertowych przeprowadza się na próbach 20-30 osobowych. Ale spotyka się i próby dużo większe, na przykład w socjologii przemysłowej, gdzie wywiad ekspertowy należy do metod standardowych⁸. W typowych projektach z zakresu oceny technologii próby bywają znacznie mniejsze, jest to uwarunkowane z jednej strony

⁸ Por. M. Meuser, U. Nagel, *ExpertInneninterviews – vielfach erprobt, wenig bedacht. Ein Beitrag zur qualitativen Methodendiskussion*, [w:] Bogner A., Littig B., Menz W. (red.), *Das Experteninterview. Theorie, Methode, Anwendung*, Leske&Budrich, Opladen 2002, s. 72.

szczegółowością i „specjalistycznością” problemu (często jest tylko kilku ludzi znających się na rzeczy), z drugiej politycznym przeznaczeniem badań. W politycznej praktyce centralne znaczenie mają bowiem nie socjologiczna reprezentatywność próby i walory metodologiczno-jakościowe projektów, ale zasada parytetu – reprezentatywność rozumiana ewentualnie jako proporcjonalny udział ekspertów rekomendowanych przez wszystkie politycznie relewantne grupy i siły społeczne – oraz wiarygodny proces komunikacyjny i opiniotwórczy.

Kto występuje w wywiadach w roli ekspertów? W typowych badaniach społecznych jako eksperci figurują bardzo różni aktorzy, wachlarz uczestników sięga od przedstawicieli elit politycznych, nauki, biznesu czy wymiaru sprawiedliwości po wychowawców i pracowników socjalnych. W ocenie technologii z uwagi na rozpiętość zagadnień eksperci rekrutują się niemal wyłącznie z sektora naukowo-badawczego. Krąg adresatów wywiadu zależy od celu i przedmiotu badania, w tym sensie pojęcie eksperta zarówno w typowych badaniach społecznych, jak i w ocenie technologii ma charakter relacyjny. Generalnie posiadanie statusu eksperta ma związek z odpowiedzialnością za znalezienie i wybór rozwiązania określonego problemu, zarówno teoretycznego, jak i praktycznego, za wdrożenie tego rozwiązania i nadzór nad jego przebiegiem, a także z uprzywilejowanym dostępem do informacji o ludziach i procesach decyzyjnych⁹. Nie zawsze ekspertami są więc ludzie z pierwszego szeregu w danej instytucji lub organizacji, czasami poszukiwana wiedza merytoryczna, strukturalna i proceduralna, najbardziej szczegółowa i obszerna, zlokalizowana jest „na nizinach” hierarchii.

Ponieważ przebieg wywiadu jest rejestrowany w technikach audiowizualnych albo przynajmniej protokolowany, a obok zwerbalizowanych komunikatów ekspertów duże znaczenie dla badania mają często również zachowania i sygnały niewerbalne lub tło trudne do utrwalenia na taśmie, często badanie przeprowadza więcej niż jedna osoba. Osoba przeprowadzająca wywiad skupia się wtedy wyłącznie na rozmowie, pozostałe zadania jej rejestracji lub protokolowania oraz ewentualnie zapisu pozawerbalnego tła wywiadu powierza się innej osobie. Jeśli liczba uczestników badania i stopień sformalizowania i standaryzacji wywiadu na to pozwalają, obróbka danych ma charakter ilościowy i statystyczny, a głównymi pojęciami są konstytutywne dla badań ilościowych kategorie „reprezentatywności” i „typowości” rozumiane jako rodzaj „wspólnego mianownika” poglądów ludzi skupionych w określonym „cechu rzemiosła”. W ocenie technologii częściej jednak chodzi o opinie i szacunki znających się na rzeczy i o ich odpowiednie uzasadnienia zreflektowane i eksplikowane w odpowiedzi na pytania lub przewijające się *implicite* tu i ówdzie „między wierszami”.

Wywiad ekspertowy może dostarczać uzupełniających informacji, pogłębienia lub komentarza wyników badań. W przypadku centralnej pozycji wywiadu w strukturze projektu eksperci są albo grupą celową i wtedy z perspektywy uczestnika dostarczają informacji o własnej działalności (wiedza „robocza”, wiedza typu *insider-knowledge*), albo są grupą komplementarną do grupy celowej i z perspektywy obserwatora dostarczają informacji o widocznych dla nich kontekstach działania osób z grupy celowej (wiedza kontekstowa, wiedza typu *outsider-knowledge*). To, czy wiedzę uzyskaną w toku wywiadu traktujemy jak wiedzę roboczą czy wiedzę kontekstową, nie ma i nie powinno mieć dla badanych żadnego znaczenia i nie powinno wpływać na przebieg badania. Ma jednak znaczący wpływ na sposób obróbki i interpretacji danych.

Jeśli ekspertów potraktuje się jako grupę celową, a nie dodatkowy parametr kontekstowy, w analizie i interpretacji danych będzie chodziło o systematyczne, teoretyczne uogólnienie

⁹ *Ibidem*, s. 73.

określonych struktur kognitywnych i operacyjnych, postaw i zasad manifestowanych *explicite* lub *implicite* w wypowiedziach badanych oraz sformułowanie na tej podstawie odpowiednich sądów, których pretensja do ważności będzie pozwalała rozciągnąć je na inne homologiczne systemy operacyjne¹⁰.

W praktyce badań społecznych dominują trzy warianty wywiadu ekspertowego: (a) odmiana eksploracyjna, (b) systematyzująca i (c) teoriiotwórcza¹¹. Odmiana eksploracyjna (a) znajduje udane zastosowania zarówno w badaniach zorientowanych jakościowo, jak i w badaniach ilościowych, głównie jako metoda dająca ogólną orientację na obszarze badawczym, który jest tematycznie nowy i mało transparentny i pozwala na wstępną strukturalizację tego obszaru. Często umożliwia badaczowi wyostrenie świadomości problemu, pomaga sformułować lub przeformułować przewodni motyw badania i sformułować wstępne hipotezy. Najczęściej eksperci nie są zaliczani do grupy celowej badania i traktuje się ich jako komplementarne źródło informacji o właściwej grupie celowej. Ekspert staje się wtedy dostarczycielem wiedzy kontekstowej i katalizatorem, aktywatorem właściwego procesu badawczego. Eksploracyjna odmiana wywiadu ekspertowego powinna mieć możliwie otwarty przebieg, chociaż ze względów demonstracyjnych dobrze jest wcześniej narzucić strukturę przynajmniej głównej płaszczyźnie rozmowy w formie nici przewodniej dla zapewnienia porównywalności, kompletności i standaryzowalności rezultatów. Pod tym względem wywiad ekspertowy różni się od wywiadu narracyjnego czy epizodycznego, gdzie badani mają pełną swobodę spontanicznych wycieczek i zmiany tematyki. Odmiana systematyzująca (b) ma na celu partycypację w ekskluzywnej wiedzy ekspertów, specjalistycznej, tajemnej wiedzy niedostępnej badaczowi, bo nabytej w toku wieloletniego doświadczenia i dostępnej w zreflektowanej formie, komunikowanej spontanicznie, ale w formie systematycznej i kompletnej. Ekspert objawia obiektywne stany rzeczy, „oświeca”, eksplikuje swoje widzenie określonego fragmentu rzeczywistości. Z uwagi na wymogi systematyczności wywiad niekoniecznie musi mieć formę wywiadu otwartego, jakościowego, z powodzeniem stosuje się w tym celu metody standaryzowane, np. kwestionariuszowe lub techniki podobne do procedur delfickich. Systematyzujący wywiad ekspertowy cieszy się coraz większą popularnością w badaniach socjologicznych na gruncie koncepcji triangulacyjnych i multimetodycznych. Natomiast w odmianie teoriiotwórczej (c) opisywanej przez Michaela Meusera i Ulrike Nagel¹² chodzi o komunikacyjną identyfikację podmiotowego wymiaru wiedzy ekspertowej i jej analityczną rekonstrukcję. Celem jest teoretyczna konceptualizacja zasobów wiedzy i wizji świata implikowanych w wypowiedziach ekspertów. Proces teoriiotwórczy ma tutaj charakter indukcyjny i obejmuje procedury typowo jakościowe z kanonu interpretacyjnych badań społecznych, takie jak upraszczająca generalizacja typologii czy analiza porównawcza. Ten wariant wywiadu ekspertowego ma najmniejsze znaczenie z punktu widzenia doradztwa politycznego, bo decydenci polityczni przede wszystkim wykazują znikome zainteresowanie zawłościami metodologicznymi i niuansami interpretacyjnymi.

¹⁰ *Ibidem.*, s. 77.

¹¹ Por. A. Bogner, W. Menz, *Das theoriegenerierende Experteninterview. Erkenntnisinteresse, Wissensformen, Interaktion*, [w:] Bogner A., Littig B., Menz W. (red.), *Das Experteninterview. Theorie, Methode, Anwendung*, Leske&Budrich, Opladen 2002, s. 37.

¹² M. Meuser, U. Nagel, *ExpertInneninterviews...*, *op. cit.*

Bliską krewną wywiadu ekspertowego jest metoda delficka, która dzięki temu, że jest dwuetapowa, i że badaniem obejmuje się większą liczbę ekspertów umożliwiającą normalną obróbkę statystyczną wyników, zapewnia bardziej systematyczne rezultaty. Metodę delficką szczególnie chętnie wykorzystuje się do naukowej prognostyki i wczesnego rozpoznania (foresight), gdzie eksperci nie tylko są pytani o ewentualne przyszłe ścieżki rozwojowe danej technologii i ewentualne czynniki hamujące, ale także o takie sprawy jak szacowane potencjały rynkowe, tempo upowszechniania czy tzw. efekty krzyżowe. Rezultaty pierwszej rundy wywiadu są poddawane obróbce statystycznej i w drugiej rundzie eksperci w tym samym zestawieniu zapoznają się z nimi, co daje im możliwość powtórnego przemyślenia i ewentualnej korekty lub nawet daleko idącej rewizji swoich pierwotnych zapatrywań. Dzięki temu nie tylko lepiej krystalizuje się główny nurt opiniodawczy, ale także pojawiają się dodatkowe możliwości oceny szacunków ekspertów pod kątem homogeniczności (mała wariancja) lub heterogeniczności (duża wariancja), co z kolei dostarcza informacji o skali konsensu, jaki panuje w kręgach ekspertów na danym obszarze problemowym. Wartością dodaną wywiadów delfickich z metodologicznego punktu widzenia jest też możliwość obserwacji dynamiki zmienności opinii ekspertów z rundy na rundę, co z kolei świadczy o tym, w jakiej mierze eksperci są „pewni” swoich szacunków i z jak silnym przekonaniem reprezentują swoje opinie¹³. Ekspertowe wywiady delfickie, podobnie jak tradycyjny wywiad ekspertowy, przeprowadzane są generalnie według dwóch modeli: ilościowego i jakościowego. W odmianie ilościowej eksperci nie są proszeni o uzasadnienie swoich szacunków, a uzyskane dane uśrednia się statystycznie pod kątem „mainstreamu” metodami Gaussowskimi, pomijając lub w różny sposób dyskryminując skrajne opinie. Dzięki włączeniu do repertuaru wywiadu aspektów uzasadnienia, badanie stopniowo oddala się od pierwotnego socjologicznego wzorca wywiadu, a zbliża do technik dyskursywnych, bardziej przypominając grupy eksperckie i dyskusje panelowe. Przykładem takiego badania jest grupowy wywiad delficki, specjalna procedura stanowiąca główny filar w modelu dyskursu kooperacyjnego¹⁴.

3. ZALETY I WADY WYWIADU EKSPERTOWEGO

W empirycznej socjologii próbującej naśladować nauki przyrodnicze jako ideał poznania naukowego wywiad ekspertowy – podobnie jak inne procedury jakościowe, w przypadku których powodzenie i jakość rezultatów zależą głównie od zaangażowania i umiejętności konkretnego badacza – traktowany jest jako niedojrzały etap wstępny do właściwych badań. Zamiast planowości i systematyczności – intuicyjność, zamiast reprezentatywności – w najlepszym razie typowość, i to w dość małym stopniu sprawdzalna intersubiektywnie, zamiast funkcji teoriiotwórczych i uzasadnienia ważności – co najwyżej wartość ilustracyjna, zamiast sztućczności i kontrolowanej abstrakcyjności – autentyczność, zamiast intersubiektywności i transparentności – geniusz jednostki. W tym kontekście nieuchronnie nasuwa się pytanie, czy aby na pewno taka metoda jest narzędziem solidnej nauki¹⁵?

Zresztą nie tylko na gruncie przyrodoznawczego paradygmatu w badaniach społecznych, będącego spuścizną i echem wstrząsu, jaki w czasach narodzin empirycznej socjologii

¹³ A. Grunwald, *Technikfolgenabschätzung...*, op. cit., s. 211.

¹⁴ Zob. szerzej na ten temat: O. Renn, T. Webler, *Der kooperative Diskurs – Theoretische Grundlagen, Anforderungen, Möglichkeiten*. [W:] Renn O., Kastenholz H., Schild P., Wilhelm U. (red.), *Abfallpolitik im kooperativen Diskurs*. Verlag ETH Zürich 1998, s. 3-103.

¹⁵ Por. A. Bogner, W. Menz, *Expertenwissen und Forschungspraxis...*, op. cit., s. 18.

w pierwszej połowie XX wieku wywołał w nauce neopozytywizm, kwestionuje się wartość rezultatów uzyskanych metodą wywiadu ekspertowego. Zdarza się, że również zwolennicy jakościowego paradygmatu w socjologii kwestionują lub ignorują metodę wywiadu ekspertowego jako samodzielną, autonomiczną metodę diagnostyczną i przyznają jej rangę „drogi na skróty”¹⁶. Tutaj niezadowolenie metodologów budzi z kolei fakt, że wywiad ekspertowy często nie czyni zadość ogólnym wymogom stawianym badaniom jakościowym związanym z otwartością wywiadu, neutralnością badacza i niewpływaniem na osobę badaną. W ogóle zresztą trudno mówić o wywiadzie ekspertowym w liczbie pojedynczej. Z racji znacznej heterogeniczności procedur, jakie mieszczą się w dość inflacyjnym pojęciu wywiadu ekspertowego, a których spektrum sięga od procedur standaryzowanych takich jak metody delfickie po metody konceptualizacyjne, parafrazy itp., trudno się dziwić, że próby klasyfikowania wywiadu ekspertowego na horyzoncie badań jakościowych kończą się fiaskiem i ta forma wywiadu wywołuje u metodologów więcej awersji niż sympatii. Ponadto metodzie tej brakuje właściwego teoretycznego ugruntowania, jakie mają metody pokrewne, na przykład wywiad zogniskowany¹⁷, wywiad ześrodkowany na problem¹⁸ czy wywiad narracyjny¹⁹. Z uwagi na pragmatyczną orientację wywiadu ekspertowego zwolennicy i użytkownicy tej metody przykładają nieproporcjonalnie małą wagę do kwestii teoretyczno-metodologicznych, a główne wysiłki zmierzają zwykle do poszukiwania nowych owocnych zastosowań (badania organizacyjne, badania rynku pracy, socjologia i psychologia przemysłowa, technologiczny foresight etc.), podnoszenia potencjału implementacyjnego tej metody i jej wydajności. Autorzy odnośnych opracowań i raportów z badań, w których wykorzystano metodę wywiadu ekspertowego, koncentrują się zazwyczaj na prezentacji wyników, a kwestie metodologiczne traktują zdawkowo kilkoma odsyłaczami. Trudno byłoby wskazać inny obszar badawczy w nauce, gdzie wzajemny stosunek między wysokim znaczeniem jakiejś metody w praktyce badawczej a jej niewielkim teoretycznym i metodologicznym ufundowaniem byłby równie nieproporcjonalny, jak w przypadku wywiadu ekspertowego. Nie ma skodyfikowanego, kanonicznego paradygmatu wywiadu ekspertowego i być nie może, bo taka kanonizacja wymagałaby dekontekstualizacji badań, która podważałaby ich pragmatyczny cel.

Jednak wiele cech wywiadu ekspertowego, które z metodologicznego punktu widzenia budzą tyle zastrzeżeń i są powodem jego deprecjacji, okazuje się w praktyce zaletami, zarówno z punktu widzenia samej pragmatyki badawczej i ekonomiki (wysoka wydajność informacyjna, stosunkowo niskie koszty, funkcja nawigacyjna i orientująca i in.), jak i z punktu widzenia pozanaukowych zastosowań rezultatów badań (np. funkcja legitymizacyjna). Wywiad ekspertowy jest źródłem zagęszczonych i dostępnych w krótkim czasie danych, i pod tym względem jego przewaga nad tradycyjnymi, pod względem organizacji obszaru badawczego i pod względem realizacji o wiele bardziej czasochłonnymi i kosztochłonnymi metodami bezpośrednimi, takimi jak badania terenowe, systematyczne badania ilościowe, eksperymenty laboratoryjne czy obserwacja uczestnicząca, nie podlega dyskusji. Rozmowa z ekspertami w fazie

¹⁶ Zob. U. Flick, E. Kardorff, I. Steinke (red.), *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*, Rowohlt, Reinbek 2000.

¹⁷ Zob. R.K. Merton, P.L. Kendall, *The focused interview*, „American Journal of Sociology” r. 51 (1946), z. 6, s. 541-557.

¹⁸ Zob. A. Witzel, *Das problemzentrierte Interview*, [w:] Jüttemann G. (red.), *Qualitative Forschung in der Psychologie. Grundlagen, Verfahrensweisen, Anwendungsfelder*. Beltz, Weinheim 1985, s. 227-255.

¹⁹ Zob. F. Schütze, *Biographieforschung und narratives Interview*, „Neue Praxis”, r. 13 (1983), z. 3, s. 283-293.

eksploracyjnej projektu badawczego pozwala badaczowi zaoszczędzić niemało fатыgi, zwłaszcza w początkowej fazie badań, gdy badania przechodzą wstępną strukturalizację i nie mają jeszcze odpowiedniego „zasilania z własnej sieci informacyjnej”. Z punktu widzenia ekonomiki nie bez znaczenia jest też fakt, że w przypadku wywiadów ekspertowych pole badawcze jest łatwo dostępne, bo zinstytucjonalizowana ekspertowość posiada przejrzyste struktury organizacyjne (instytuty, wydziały na uczelniach, sekretariaty, punkty kontaktowe etc.), które pozwalają łatwo i szybko kontaktować się z wytypowanymi aktorami. Jeśli do tego wytypowany ekspert zajmuje kluczową pozycję w interesującym obszarze wiedzy, chętnie podpowie kolejnych ekspertów i w ten sposób przy okazji poszerzy obszar badań. Przy tym nie tylko pomoże wytypować nowe źródła informacji, ale również określi ich wzajemne usytuowanie, wskazując, kto reprezentuje podobne mu zapatrywania, a kto stanowisko konkurencyjne. Nierzadko „opłaca się” przeprowadzić wywiad z ekspertem, który co prawda nie wzbogaci badań w merytoryczne informacje, ale który dzięki swoim wpływom i kontaktom ze światem ekspertów posłuży za kogoś w rodzaju „katalizatora” aktywującego właściwy proces akwizycji wiedzy. Jedną z głównych trudności towarzyszących badaniom metodami wywiadu – problemy motywacyjne występujące u większości badanych – w przypadku wywiadu ekspertowego traci na znaczeniu, zwłaszcza gdy osoba przeprowadzająca wywiad i osoba badana mają podobny naukowy i tematyczny profil lub rodowód, pokrewieństwo zainteresowań i należą do tej samej *scientific community*. Eksperci, zwłaszcza ci bardziej prominentni, w przeciwieństwie do „ludzi z ulicy” uczestniczących w wywiadach „z zaskoczenia” i całkowicie przypadkowo, są rutyniarzami przywykłymi do komunikowania swojej wiedzy i swoich opinii, zwykle są to zresztą czynni naukowcy reprezentujący różne dziedziny nauki i jako „ludzie nauki” mają więcej od „ludzi z ulicy” zrozumienia dla potrzeby prowadzenia badań i są na nie bardziej otwarci. Zwykle można w badaniu założyć jednomysłność badającego i badanego co do społecznej doniosłości badań i jednomysłność ta nie wymaga uzasadnienia ani dalej idącego komentarza. Dlatego w przypadku wywiadów ekspertowych łatwiej o wytworzenie między badającym i badanym wspólnoty interesów niż w przypadku zwykłych metod wywiadu z udziałem nie filtrowanej publiczności. Profesjonalność eksperta, która sprawia, że jest on nie tylko pogodzony i oswojony z faktem, że jego działalność usytuowana jest na styku nauki i sfery publicznej, ale wręcz ma świadomość swojej eksponowanej pozycji w społeczeństwie i wynikających z niej obowiązków, nakazuje mu oddziaływać na opinię publiczną również poprzez uczestnictwo w wywiadach. Jego zawodowe zainteresowanie tematyką i zaangażowanie w tematykę, chęć wymiany opinii z ekspertami reprezentującymi inny punkt widzenia lub inne dyscypliny, podobnie jak motywacje czysto osobowościowe, takie jak choćby chęć popularyzowania lub forsowania własnych zapatrywań, nasycanie się wyjątkowością roli i społecznym uznaniem, chęć wpływania na proces produkcji wiedzy i transmisję wiedzy do społeczeństwa, poczucie solidarności z badaczem przeprowadzającym wywiad, sympatia dla badacza przeprowadzającego wywiad i chęć pomagania mu w osiągnięciu celu badań i uzyskiwaniu wyższych kwalifikacji naukowych, wszystkie te mniej znaczące czynniki składają się na bezproblemowy przebieg badania i wysokie zachowania kooperacyjne badanych protokolowane w większości raportów z badań metodami wywiadu ekspertowego. Pod względem metodycznym i metodologicznym łatwość stosowania metody wywiadu ekspertowego ma jednak przede wszystkim związek z tym, że w wywiadzie ekspertowym – w odróżnieniu od wywiadów z udziałem „zwykłych” obywateli – spotykają się zazwyczaj dwaj partnerzy społeczni o podobnej społecznej przynależności (społeczność akademicka), o podobnej wysokiej kompetencji językowej i społecznej, dzięki czemu ich komunikacja i wymiana informacji przebiega w sposób symetryczny i na zasadzie równowagi sił. Niuanse, takie jak szczegółowa struktu-

ra interakcyjna wywiadu, relewantne tła społeczno-kulturowe obu uczestników, rozbieżności interesów, bariery, szумы etc., nawet jeśli dochodzą do głosu, to i tak mają z pewnością o wiele mniejsze znaczenie z punktu widzenia wartości rezultatów, niż w przypadku wszystkich innych jakościowych i ilościowych metod wywiadu²⁰. Wszystkie wymienione zalety i wiele innych, nie wymienionych tutaj z braku miejsca, walorów tej metody, które czynią wywiad ekspertowy standardowy element naukowego doradztwa na potrzeby polityki, idzie jednak w parze z jego stosunkowo wątpliwymi i niespójnymi podstawami metodologicznymi, a coraz częstsze zasięganie opinii ekspertów jako ekwiwalent systematycznych badań przedmiotowych sprowadza na społeczeństwo szereg zagrożeń. Niesie ze sobą między innymi poważne ryzyko absolutyzacji wiedzy ekspertowej i społecznego znaczenia ekspertów, a wraz z nim groźbę metodycznej, bezkrytycznej legitymizacji ich opiniodawczej i opiniotwórczej dominacji (ekspertokracja?). Jak wyważyć „słuszną miarę” dla udziału wiedzy ekspertowej w polityce technologicznej i w ogóle w społecznych procesach stanowienia? Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy najpierw w ogóle uświadomić sobie, kim w ogóle jest dzisiaj ekspert. Jakie są rzeczywiste kompetencje ekspertów i jaka pozycja w hierarchiach społecznych winna przysługiwać ekspertom w sytuacji, kiedy zarówno sam system „nauka”, jak i jego całe społeczno-polityczne otoczenie przechodzą obecnie gwałtowne i głębokie transformacje?

4. STATUS „EKSPERTA” I SPOŁECZNE ZNACZENIE WIEDZY EKSPERTOWEJ

Znaczenie wiedzy ekspertowej dla procesów społecznych jest w nowoczesnym społeczeństwie informacyjnym i społeczeństwie wiedzy wielowymiarowe i niezwykle zróżnicowane. Na co dzień jesteśmy skazani na pomoc ekspertów w rzeczowym rozwiązywaniu społecznie spornych kwestii i uważamy za coś zupełnie oczywistego, że nasza codzienna praktyka życiowa jest tym pomyślniejsza, im bardziej czerpiemy w niej z rozległych kompetencji ekspertów. Eksperti w ramach wewnętrznie zróżnicowanego doradztwa politycznego wnoszą cenny wkład w procesy stanowienia społeczeństwa, zasilając je specyficzną, specjalistyczną wiedzą, której specjalnie w tym celu nadają syntetyczną, odpowiednio przystępną formę, a bez której stanowienie społeczeństwa byłoby podejmowaniem decyzji albo na „chybił - trafił” albo pod dyktando grup interesów. Wiedza ekspertowa ma nie tylko centralne znaczenie dla działań regulacyjnych nie tylko we wszystkich dziedzinach polityki, ale również w gospodarce. W gospodarce opartej na wiedzy i nowych technologiach uzależnienie od systemów ekspertowych jest fundamentalne, a osią procesu społecznej reprodukcji staje się przetwarzanie informacji. W procesie „refleksyjnej modernizacji”²¹ wiedza ekspertowa staje się motorem i punktem krystalizacyjnym społecznych konfliktów. Realizacji oświeceniowej idei arystokracji jako ekspertokracji i modernistycznej wizji doskonałego sterowania społeczeństwem poprzez wiedzę i społeczne samooświecenie (społeczeństwo wiedzy) staje dzisiaj jednak w coraz większym stopniu na przeszkodzie rosnąca relatywizacja statusu eksperta. Wiedza naukowa stanowiąca podstawę doradztwa w zakresie oceny technologii musi być pod względem metodologicznym w różnych formach inter- lub multidyscyplinarną syntezą rezultatów wielu nauk. W zależności od charakteru ekspertyzy, rodzaju adresata, wymogów jakości naukowej a przede wszystkim lokalizacji problemu dominującą rolę mogą odgrywać każdorazowo różne

²⁰ A. Bogner, W. Menz, *Expertenwissen und Forschungspraxis...*, op. cit., s. 9.

²¹ Por. A. Giddens, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturalizacji*, tłum. S. Amsterdamski, Zysk i S-ka, Poznań 2003.

dyscypliny. Rozwiązanie problemu, czy określona innowacja posłuży społeczeństwu lub jest społecznie pożądana czy nie, wymaga specyficznej integracji różnych typów wiedzy oraz odpowiednich ścieżek komunikacyjnych między nauką a społeczeństwem. Ale takie ukierunkowanie nauki na procesy społeczne i polityczne jest zarazem źródłem zaskakującego paradoksu: z jednej strony wszyscy są świadomi, że w związku z rosnącą kompleksowością warunków życia społecznego (wysoka dynamika innowacji i wtórne transformacje adaptacyjne, rosnąca rola jednostki w społeczeństwie obywatelskim etc.) naukowa analiza i opinie ekspertów są warunkiem koniecznym dobrej praktyki politycznej i trafnych procesów decyzyjnych, co sprawia, że stale wzrasta społeczny popyt na „wiedzę orientującą”²² i jej funkcje „nawigacyjne”, z drugiej w obliczu katastrof naturalnych (np. powodzie czy tsunami) i technicznych (np. awarie jądrowe czy katastrofy chemiczne) społeczeństwo boleśnie doświadcza niepewności i niespolegliwości wiedzy ekspertowej. To swoisty paradoks modernizacji, kiedy spadek zaufania do wiedzy ekspertowej wynikający ze wzajemnego rozdzielania i odseparowania wiedzy i pewności twierdzeń rodzi w społeczeństwie potrzebę coraz intensywniejszego zasięgania tej wiedzy, bo problemu deficytu racjonalności ekspertów nie da się rozwiązać inaczej niż poprzez intensyfikację produkcji wiedzy ekspertowej. Z jednej strony wzrastająca niepewność twierdzeń naukowych w obliczu pogłębiającej się dyskrepancji między strukturami przedmiotowymi a strukturami kompetencyjnymi w nauce, malejące kompetencje (samo-)organizacyjne w nauce w obliczu gwałtownego przyspieszenia produkcji wiedzy i jej rozproszenia w warunkach nieuniknionej coraz węższej specjalizacji, z drugiej dynamiczne transformacje interfejsu nauka-społeczeństwo, na które składa się między innymi nowa pragmatyczna finalizacja badań, powodująca ich daleko idącą koniunkturalizację i wywierająca na ludzi nauki presję adaptacyjną, są źródłem tzw. dylematów ekspertowych²³ i stawiają ekspertów i ich społeczne role w nowym krytycznym świetle. Oprócz narastającego sceptycyzmu w kwestii samych kognitywnych kompetencji naukowych ekspertów nasilają się również wątpliwości co do ich moralnej integralności. Relatywizacja statusu eksperta wynika z coraz powszechniejszego poglądu, że każdej naukowej opinii można przeciwstawić odmienną ekspertyzę sporządzoną w równie rzetelnym, naukowym stylu i zawsze znajdzie się ekspert, który w razie potrzeby dostarczy naukowego uzasadnienia dla każdej kontrowersyjnej decyzji. Narastająca nieufność do ekspertów i utrata społecznego autorytetu oficjalnych, alimentowanych przez państwo instytucji zaopatrzenia w informacje przejawia się w coraz częstszym sięganiu po informacje z „drugiego”, nieoficjalnego obiegu – na przykład informacji o stanie środowiska ludzie wolą szukać na stronach internetowych Greenpeace’u niż w tradycyjnych państwowych publikatorach. Takie zachowania nie tylko podważają sensowność utrzymywania kosztownych państwowych instytucji, ale także sprowadzają na społeczeństwo ryzyko większych błędów, ideologizacji lub wręcz manipulacji, bo informacje z „drugiego obiegu” słabiej przenikają do publicznego dyskursu naukowego, co znacząco utrudnia lub uniemożliwia ich normalną weryfikację.

Wobec tych problemów nauka musi porzucić swoje tradycyjne pretensje absolutyzacyjne i przestaje być bezkrytycznym źródłem autorytetu, statusu i prestiżu, a wzajemny stosunek ekspert-laik wymaga w tych warunkach zupełnie nowej hierarchizacji. Kształtowanie się społeczeństwa wiedzy nie dokonuje się na drodze „ekspertokratycznego puczu”, postępująca

²² A. Bogner, W. Menz, *Expertenwissen und Forschungspraxis...*, op. cit., s. 11.

²³ Zob. szerzej na temat dylematów ekspertowych: K. Michalski, *Dylemat ekspertowy w ocenie technologii. Zarys problemu*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Seria: Ekonomia i Nauki Humanistyczne”, z. 17 (w druku).

profesjonalizacja i hiperkompleksowa instytucjonalizacja wiedzy ekspertowej z jednej strony co prawda zwiększa dystans między laikiem a ekspertem, z drugiej strony jednak coraz silniejsza penetracja życia społecznego przez wiedzę naukową za sprawą rosnącego popytu na wykształcenie, upowszechniania tzw. zaawansowanych technologii i procesów demokratyzacyjnych prowadzą do większego zbliżenia między laikiem a ekspertem, do czegoś w rodzaju społecznej desakralizacji ekspertów. Tym bardziej, że coraz większa parcelacja i fragmentacja kompetencji ekspertowych sprawiają, że ekspertowość ogranicza się dzisiaj do szybko topniejącego obszaru, poza którym eksperci pozostają przysłowiowymi „przechodniami z ulicy”. Ale relatywizacja kompetencji ekspertów i zmiana ich statusu nie musi pociągać za sobą rezygnacji z ich udziału w społecznych procesach decyzyjnych. Wręcz przeciwnie, tradycyjna obiektywistyczna koncepcja nauki razem z jej wizją jednomyślnych ekspertów musi tylko ustąpić miejsca nowym pluralistycznym i dyskursywnym formom naukowego doradztwa, gdzie na scenę wkraczają przeciwstawne i wzajemnie konkurencyjne opinie. Taki pluralizm i dyssens, znany dotąd głównie z dyskusji normatywnych, na przykład z debat etycznych, w coraz większej mierze dochodzi do głosu w obszarach, które tradycyjnie uchodziły za bardziej opisowe. W obliczu dylematu ekspertowego i upowszechniającego się w nauce dyssensu konstytuowanie decyzji politycznych wymaga rozwijania strategii, które wiedzę ekspertów przekształcą z warunku koniecznego w warunek wystarczający do racjonalnego podejmowania decyzji. Taka polityczna legitymizacja wymaga między innymi zasięgania przeciwstawnych opinii o równie zinstytucjonalizowanym charakterze. Decyzja polityczna, którą naukowo firmuje jednogłosny chór zgodnych w opiniach ekspertów, budzi w dzisiejszych czasach o wiele więcej podejrzeń i wątpliwości niż decyzja oparta na wielogłosowej opinii, decyzja, która sama nagłaśnia swoją własną krytykę. Niewiarygodny jest nie ten, kto broni swojej opinii w krzyżowym ogniu krytyki, ale raczej ten, który do swojego *talk-show* celowo nie zaprosił oponentów. Pluralizm i dyssens wśród ekspertów staje się tym samym podstawowym warunkiem formalnym władzy decyzyjnej w polityce²⁴. Nawet jeśli stanowiska komisji ekspertowych zgodnie z oczekiwaniami nie wnoszą treściowo niczego nowego do procesu decyzyjnego, to i tak nie warto podejmować decyzji, zanim eksperci podzielą się swoimi opiniami, bo taka jest właśnie polityczna funkcja eksperta, że to on przede wszystkim sygnalizuje „pora podjąć decyzję!”. Pouczającym przykładem takiej inscenizacji z udziałem ekspertów są wszechobecne zarówno na płaszczyźnie krajowej jak i międzynarodowej komisje etyczne, będące w polityce ostatnim krzykiem mody. Tego typu doradcze gremia są powoływane nie po to, aby pod presją i wrażeniem lepszych argumentów eksperci reprezentujący początkowo rozbieżne zapatrywania porzucili swary i wypracowali wspólną opinię ekspertową na metapoziomie i w ten sposób wyręczyli i wybawili polityków z kłopotliwych sporów światopoglądowych, z powodu argumentacyjnej bezradności często prowadzonych w sposób nieparlamentarny. Byłoby to zresztą rozwiązanie bardzo niefunkcjonalne z punktu widzenia przyjętego systemu politycznego. Bowiem konieczność podejmowania decyzji politycznych da się uzasadnić właśnie dopiero w sytuacji braku powszechnego konsensu. Gdyby konsens był, decyzje polityczne byłyby zbędne. Decyzje polityczne czerpią swoją prawomocność właśnie z tego prostego faktu, że równie dobrze mogły zostać podjęte zupełnie inne decyzje²⁵.

²⁴ A. Bogner, W. Menz, *Expertenwissen und Forschungspraxis...*, op. cit., s. 14.

²⁵ *Ibidem*, s. 16.

Ponieważ oczywistym celem wywiadu ekspertowego jest zebranie rozproszonej, specjalistycznej wiedzy ekspertowej w jednym miejscu, jej zagęszczenie i odpowiednia rekonstrukcja pod kątem określonych potrzeb, w ocenie technologii pod kątem potrzeb doradztwa politycznego, centralne znaczenie ma natura i struktura tej wiedzy. A jest ona zawsze – niezależnie od obszaru tematycznego – wielowymiarową i wielopoziomą strukturą. Co takiego wie ekspert, czego nie wiedzą laicy? Czy ekspert naprawdę „wie” wszystko, co wie? Wie, czy mu się tylko wydaje, że wie? Czy wie też coś, czego nie wie, że to wie? Z braku miejsca na dogłębną analizę fenomenologiczną wiedzy ekspertowej, wystarczy przyjąć, że każdy ekspert obok wiedzy zreflektowanej posiada na pewno duże porcje wiedzy habitualnej („*implicite*”) dającej się eksplikować, pewne zasoby wiedzy „*implicite*” nie dającej się eksplikować oraz mniejszą lub większą wiedzę zrutynizowaną, nieuświadomioną, nie dającą się zwerbalizować. Na tą ostatnią składają się quasi-automatyczne, nawykowe czynności intelektualne. Ekspert dysponuje ponadto określonymi zasobami wiedzy przeglądowej – ekspert wie, co wiedzą inni specjaliści z jego dziedziny wiedzy. Tym, co odróżnia eksperta od laika i różnicuje ekspertów na „dobrych” i „jeszcze lepszych”, jest znajomość problemów i znajomość rozwiązań: wiedza to to, co jest potrzebne do wyszukiwania problemów, do rozpoznawania, ich i analizowania pod różnym kątem, do wypracowania adekwatnych rozwiązań, do zastosowania i wdrażania tych rozwiązań oraz do oceny ich skuteczności. Potrzebna jest do tego m.in. znajomość przyczyn powstawania problemów. Zasób wiedzy eksperta jest ekskluzywny, to znaczy nie jest zasadniczo dostępny „pierwszemu lepszemu”, jest rezultatem bogatego praktycznego doświadczenia w obcowaniu z określonymi problemami i odpowiedniego teoretycznego wykształcenia. Zdobywanie takiej wiedzy wymaga więc z jednej strony kontaktu z problemami, z drugiej kontaktu z innymi ekspertami. Ludzie w różny sposób i w różnej mierze partycypują w społecznych zasobach wiedzy. W nowoczesnym społeczeństwie z uwagi na przyspieszające procesy produkcji wiedzy, specjalizacji i fragmentacji wiedzy coraz więcej obszarów wiedzy ma charakter ekskluzywny, dostępny tylko dla uprzywilejowanych. Ale to nie zawartość informacyjna posiadanej wiedzy, ale wynikające z niej kompetencje decyzyjne związane z określonymi pozycjami w strukturze społecznej predysponują określone osoby do występowania w roli ekspertów. Ekspert ma obowiązek nie tylko właściwie rozpoznawać problemy i znajdować dla nich adekwatne rozwiązania, ekspert przede wszystkim odpowiada za dostarczanie społeczeństwu ekspertyz i odpowiedzialność ponosi zawsze w związku z tymi dwiema rolami. Ekspertami są osoby, które nie tylko dysponują uprzywilejowanym dostępem do określonych informacji, ale – właśnie z racji owego uprzywilejowania – mają społeczny obowiązek wczesnego rozpoznawania i sygnalizowania społeczeństwu relewantnych problemów oraz dostarczania społeczeństwu adekwatnych rozwiązań, z tytułu tego obowiązku ponoszą przed społeczeństwem określoną odpowiedzialność i mogą być do niej w różny sposób pociągani. Z ekonomicznego punktu widzenia to elitarni dostawcy usług, którym z uwagi na wysoki popyt na ich usługi i w uznaniu wyjątkowości ich kompetencji społeczeństwo przyznaje określone przywileje i oddaje do dyspozycji określone zasoby.

Jakie są w praktyce kryteria doboru ekspertów do badania technikami wywiadu ekspertowego? Badacze sięgają z reguły po tych ludzi, którzy w danym temacie wyrobili sobie wysoką renomę poprzez publikacje, którzy sprawdzili się jako eksperci w dotychczasowych procedurach ekspertowych, którzy działają w określonych instytucjach i organizacjach, którzy pełnią prestiżowe funkcje lub zostali w jakiś sposób wyróżnieni, nagrodzeni, udekorowani prestiżowymi tytułami. Te kryteria traktuje się jako pewnego rodzaju

gwarancję fachowości tych ludzi, społeczne potwierdzenie, że ludzie ci naprawdę posiadają wiedzę, która jest celem wywiadu. W tym sensie ekspertem jest ten, którego społeczeństwo uważa za eksperta. To, który człowiek jest poszukiwanym ekspertem, wynika z określonego profilu zainteresowań towarzyszących badaniu i ze względów społecznej reprezentatywności. Generalnym rysem wspólnym takich konstruktywistycznych podejść jest założenie, że dobór ekspertów opiera się na zastanych społecznych strukturach znaczeniowych i polega na specyfikacji i lokalizacji zasobów relewantnych dla badania²⁶. Na gruncie socjologii wiedzy profil eksperta określa się na podstawie specyficznej struktury jego wiedzy. Ekspertem jest ten, kto jako uczony w jakimś obszarze dysponuje i posługuje się kartezyjską wiedzą jasną i wyraźną, ma jej odpowiednią świadomość i potrafi ją w sposób intersubiektywny komunikować. Szczególny charakter wiedzy ekspertowej ma związek z tym, że obejmuje ona kompleksowo zintegrowane i strukturalizowane zasoby informacji, które pozwalają jej posiadaczowi tworzyć relacje społeczne o wysokim znaczeniu strukturalnym (są konstytutywne z punktu widzenia wykonywania określonego zawodu i funkcjonowania w określonym społecznym kontekście). Właśnie ten aspekt odróżnia wiedzę eksperta od wiedzy laika, nawet jeśli za laika uważamy nie zwykłego przechodnia na ulicy, tylko dobrze poinformowanego obywatela. Takie pojęcie eksperta budzi jednak wiele wątpliwości z uwagi na fakt, że postępowanie ekspertów zwykle ma charakter rutynowy i reguły organizujące ich czynności i wypowiedzi nie do końca są świadome i eksplikowane, o wiele bardziej wynikają z określonych środowiskowych lub osobowościowych nawyków i pewnego tradycjonalizmu, co zaciera rozłączność podziału na ekspertów i nieekspertów. Ponadto zawodowe zawężenie pojęcia eksperta kłóci się z obywatelskim zaangażowaniem wielu ekspertów w różnych ruchach społecznych na zasadzie wolontariatu, gdzie brak służbowego kontekstu wcale nie wpływa ujemnie na fachowość ich sądów. Rozgraniczenie na wiedzę ekspertową i wiedzę potoczną w coraz większej mierze traktuje się jako hipostazowanie, a pojęcie eksperta wyekstrahowane z kontekstu społecznych warunków jego uznania wydaje się teoretycznie niezadowolające i metodologicznie bezowocne.

Charakterystyka wiedzy ekspertowej w kategoriach strukturalnych zakłada możliwość identyfikacji tej wiedzy i oddzielenia jej od wiedzy potocznej w warunkach dyskursu. Takie rozpoznanie wymagałoby jednak od badacza kompetencji poznawczych, które z niego samego czyniłyby eksperta i jednocześnie w pewnej mierze podważałyby pragmatyczną sensowność wywiadu. Na tle niedostatków tych prób definicyjnych interesująca wydaje się koncepcja wiedzy ekspertowej jako „analitycznej konstrukcji”²⁷. W poprzek tradycyjnego rozróżnienia na wiedzę potoczną i wiedzę ekspertową koncepcja wyróżnia trzy główne wymiary wiedzy ekspertowej, które konwergują z tradycyjnymi metodologicznymi i teoretycznymi wymogami stawianymi tej wiedzy:

- wiedza ekspertowa ma charakter techniczny, związany z procedurami jej produkcji, dysponowaniem określonymi operacjami, ze specyficzną rutyną i zastosowaniami oraz określonymi kompetencjami biurokratycznymi;
- wiedza ekspertowa ma charakter procesowy, związany ze znajomością kroków i czynności, interakcji, kontekstów organizacyjnych oraz dawnych i obecnych zdarzeń, w których

²⁶ Por. A. Bogner, W. Menz, *Das theoriegenerierende Experteninterview...*, op. cit., s. 41.

²⁷ *Ibidem*, s. 43n.

ekspert bezpośrednio uczestniczy z uwagi na swoją praktyczną działalność, ten procesowy charakter wiedzy nie ma związku z merytorycznością i fachowością, nie nabywa się jej bowiem w toku kształcenia, ale w drodze zawodowego doświadczenia;

- wiedza ekspertowa ma charakter interpretacyjny, związany z podmiotowymi znaczeniami, indywidualnymi zasadami myślenia i postępowania, osobistymi zapatrywaniami i interpretacjami ekspertów, rekonstruując tą wiedzę interpretacyjną badacz wkracza na teren ideowy i ideologiczny, teren fragmentarycznych i niespójnych projekcji opisowych i normatywnych oraz nieświadomych wzorców racjonalizacyjnych. Koncepcja analitycznej konstrukcji zakłada brak „homogenicznego korpusu” wiedzy ekspertowej. Wiedza ekspertowa nie jest jakimś samoistnym bytem, lecz analityczną konstrukcją badacza, efektem jego wysiłków abstrakcyjnych i systematyzacyjnych²⁸.

To, czy określona wypowiedź eksperta w trakcie wywiadu jest wyrazem jego wiedzy technicznej, która jako taka nie wymaga dalszej interpretacji, czy wiedzy interpretacyjnej, a więc jego osobistej, subiektywnej projekcji i konstrukcji znaczeniowej, nie wynika bezpośrednio z samej tej wypowiedzi. Zresztą to nie wiedza interpretacyjna daje ekspertowi kognitywną przewagę nad nieekspertami. Ale zwłaszcza w wywiadzie ekspertowym odmiany teoriiotwórczej nierzadko chodzi właśnie o momenty, w których ekspert wypowiada się jako osoba prywatna, wyraża swoje mądrości życiowe i sięga po metafory ze sfery prywatnej. Dopiero bowiem w fazie obróbki i analizy danych okazuje się, czy znaczenia i wzorce konstytutywne dla ekspertowości eksperta dadzą się zrekonstruować na podstawie jego profesjonalnych deklaracji, czy dopiero na podstawie jego prywatnych komentarzy. Nie da się ściśle oddzielić w wywiadzie sfery ekspertowej badanego od jego sfery prywatnej i nie jest to zresztą celowe z metodycznego punktu widzenia²⁹.

Dlaczego w praktyce badawczej jakąś osobę typuje się na eksperta? W badaniach ukierunkowanych wyłącznie na uzyskanie merytorycznych informacji wystarczającym warunkiem bycia ekspertem jest wiedza. Tymczasem w badaniach ukierunkowanych na wiedzę interpretacyjną liczy się nie tylko to, że określona osoba dysponuje tą wiedzą w sposób bardziej usystematyzowany i zreflektowany niż inni, ale również to, że ta wiedza cechuje się szczególnym praktycznym oddziaływaniem. To nie ekskluzywna wiedza, ale wpływowość jest głównym kryterium wyboru. W wywiadzie teoriiotwórczym do badania kwalifikuje się głównie tych ekspertów, których wiedza i poglądy mają duże znaczenie społeczne, polegające na przykład na tym, że determinują i strukturalizują warunki działania innych aktorów. W tym znaczeniu eksperci to osoby, które na podstawie szczególnej praktycznej wiedzy i szczególnego doświadczenia ograniczonego do określonego obszaru tematycznego zapewniły sobie możliwość wywierania swoimi interpretacjami wpływu na określony obszar działalności³⁰. Ponieważ wywiad ekspertowy odmiany teoriiotwórczej zmierza przede wszystkim do rekonstrukcji i analizy konkretnej konstelacji wiedzy, z metodologicznego punktu widzenia nie ma sensu redukować go do wywiadu ilościowego na określonej grupie społecznej. Z uwagi na cele takiego wywiadu znaczenie dla badania ma nie tylko lokalizacja poszukiwanej wiedzy, ale również identyfikacja jej potencjalnej wpływowości. Zławszcza że realna wpływowość nie zawsze koreluje z for-

²⁸ *Ibidem.*, s. 44.

²⁹ *Ibidem.*, s. 44n.

³⁰ *Ibidem.*, s. 45.

malną pozycją w strukturze instytucjonalnej. Dlatego procedura wywiadu nie jest z góry zaprogramowana, jest procesem ciągłego uczenia się, informacje zebrane na jednym etapie służą do strukturalizacji kolejnych czynności. Jako że do przyznania statusu eksperta potrzeba tak heterogenicznych informacji, jako ich źródło trzeba nierzadko wykorzystywać inne metody poza samym wywiadem, bo wywiad w niewystarczającej mierze informuje o wpływowości danej wiedzy.

5. PODSUMOWANIE

Wiedza ekspertowa, czy to dostarczana w formie całościowej ekspertyzy, czy „zdekontekstualizowana” i uśredniona w sensie *common sense* określonej wspólnoty wiedzy, jest fundamentem nowoczesnego społeczeństwa informacyjnego i podstawowym czynnikiem procesu refleksyjnej modernizacji. Współczesna wiedza ekspertowa nie ma oczywiście nic wspólnego ani z kartezjańskim ideałem jasności i wyrazności, ani z kantowskim ideałem czystości i konieczności warunków możliwości. Jest niepewna i niedoskonała, otwarta na ciągłe rewizje, modyfikacje i uzupełnienia, kontrowersyjna i nacechowana dyssemem. Z jednej strony kultura ekspertowa coraz radykalniej „odszczepiają się” od codziennej racjonalności komunikacyjnej i warunki produkcji wiedzy ekspertowej stają się coraz mniej transparentne dla społeczeństwa, z drugiej eksperci coraz bardziej poddają się presji „rynkowej” i w swoim poszukiwaniu prawdy coraz chętniej idą na kompromis i przyjmują postawę stronnictwa, co z kolei wystawia ich społeczne zaufanie na ciężką próbę. Można rzecz jasna w wielu obszarach polityki zrezygnować z naukowego doradztwa, ale warto się zastanowić, co się w ten sposób zyskuje? Bez fundamentu rzetelnej wiedzy ekspertowej decyzje polityczne mogą być w najlepszym razie podejmowane na „chybił-trafił”, gorzej – gdy zapadają w zaciszu gabinetów pod dyktando grup interesu. Z pewnością czymś lepszym jest bardziej optymalne wykorzystanie potencjału naukowego do wspomagania procesów stanowienia społeczeństwa, obejmujące – obok samej akwizycji i rekonstrukcji wiedzy ekspertowej – również wprowadzanie restrykcyjnych wymogów jawności i wiarygodny proces komunikacyjny. Techniki wywiadu ekspertowego przy wszystkich swoich metodologicznych niedostatkach wykazują wiele praktycznych zalet z punktu widzenia potrzeb szeroko rozumianego naukowego doradztwa politycznego i warto je szerzej wykorzystywać w ocenie technologii. Hybrydowy charakter tych technik, łączących w sobie elementy tradycyjnych badań ilościowych z elementami jakościowymi, zindywidualizowanymi, który z metodologicznego punktu widzenia jest ich słabością, staje się ich siłą w obliczu nowych potrzeb w zakresie doradztwa. Objęcie badaniem – najlepiej w wersji delfickiej – możliwie dużej grupy ekspertów pozwala na wykorzystanie wielu narzędzi badań ilościowych, które w dużej mierze pomagają zneutralizować „szumy komunikacyjne”, takie jak postawy koniunkturalne i ewentualne zewnętrzne lojalności czy też osobiste obywatelskie i światopoglądowe zaangażowanie ekspertów, dając jednocześnie okazję – przy odpowiedniej metodyce obróbki rezultatów – do typowego dla badań jakościowych analizowania przypadków odstępstw i rozbieżności w opiniach ekspertów oraz stopnia pewności i spolegliwości oferowanej przez nich wiedzy. Odstępstwa – ignorowane w tradycyjnych badaniach ilościowych – mogą się bowiem w praktyce okazać przełomowe z punktu widzenia przyszłości, o czym zresztą wymownie świadczy przykład niedawnej katastrofy jądrowej w elektrowni Fukushima I. Tak oto w społeczeństwie japońskim, słynącym w świecie z przestrzegania w każdej dziedzinie najwyższych standardów, najwyraźniej zabrakło zdolności do wyjścia w myśleniu poza te utarte standardy. Ponieważ techniki wywiadu ekspertowego nie są metodami autonomicznymi i w ocenie technologii wykorzystuje się je w większych zestawach

procedur, w praktyce jest wiele możliwości sensownych kombinacji uzyskanej na tej drodze wiedzy ekspertowej z informacjami z innych źródeł i z elementami partycypacyjnymi, dzięki którym heterogeniczne informacje wzajemnie się weryfikują, podnosząc jakość procesu doradczego i zapewniając mu wysoki poziom zaufania społecznego. Nieodzownym formalnym warunkiem powodzenia takiego doradztwa jest odpowiednia kultura dokumentacyjna i komunikacyjna, która wymaga, aby wraz z wynikami badań publikować nie tylko szczegółowy wykaz ekspertów i kryteria ich doboru, ale w przypadku wywiadów zaprogramowanych, scenariuszowych lub częściowo standaryzowanych, prowadzonych z wykorzystaniem metod kwestionariuszowych również wszystkie wykorzystane w wywiadzie sformalizowane pomoce w postaci aneksów. Taka otwarta „polityka” komunikacyjna pozwala szerszej publiczności na ocenę jakości i wiarygodności badań i ich rezultatów w oparciu o możliwie rozległy materiał empiryczny.

LITERATURA

- [1] Bogner A., Littig B., Menz W. (red.), *Das Experteninterview. Theorie, Methode, Anwendung*, Leske&Budrich, Opladen 2002
- [2] Bogner A., Menz W., *Expertenwissen und Forschungspraxis: die modernisierungstheoretische und die methodische Debatte um die Experten. Zur Einführung in ein unübersichtliches Problemfeld*, [w:] Bogner A., Littig B., Menz W. (red.), *Das Experteninterview. Theorie, Methode, Anwendung*, Leske&Budrich, Opladen 2002
- [3] Bogner A., Menz W., *Das theoriegenerierende Experteninterview. Erkenntnisinteresse, Wissensformen, Interaktion*, [w:] Bogner A., Littig B., Menz W. (red.), *Das Experteninterview. Theorie, Methode, Anwendung*, Leske&Budrich, Opladen 2002
- [4] Flick U., Kardorff E., Steinke I. (red.), *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*, Rowohlt, Reinbek b. Hamburg 2000
- [5] Giddens A., *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, tłum. S. Amsterdamski, Zys i S-ka, Poznań 2003
- [6] Grunwald A., *Technikfolgenabschätzung. Eine Einführung*, Edition Sigma, Berlin 2002
- [7] Merton R.K., Kendall P.L (1946), *The focused interview*, „American Journal of Sociology” r. 51, z. 6
- [8] Meuser M., Nagel U., *ExpertInneninterviews – vielfach erprobt, wenig bedacht. Ein Beitrag zur qualitativen Methodendiskussion*, [w:] Bogner A., Littig B., Menz W. (red.), *Das Experteninterview. Theorie, Methode, Anwendung*, Leske&Budrich, Opladen 2002
- [9] Michalski K., *Ewaluacja techniki (Technology Assessment) w Niemczech. Główne instytucje i koncepcje*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Seria: Ekonomia i Nauki Humanistyczne” 2004, z. 14 (nr 219)
- [10] Michalski K., *Partycypacyjna ocena technologii w demokratycznej polityce technologicznej (jako przykład zaawansowanej konkretyzacji idei uczestnictwa obywatelskiego)*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Seria: Zarządzanie i Marketing” 2009, z. 16, nr 4
- [11] Michalski K., *Dylemat ekspertowy w ocenie technologii. Zarys problemu*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Seria: Ekonomia i Nauki Humanistyczne” 2011, z. 17 (w druku)
- [12] Schütze F., *Biographieforschung und narratives Interview*, „Neue Praxis” 1983, r. 13, z. 3
- [13] Witzel A., *Das problemzentrierte Interview*, [w:] Jüttemann G. (red.), *Qualitative Forschung in der Psychologie. Grundlagen, Verfahrensweisen, Anwendungsfelder*, Beltz, Weinheim 1985

EXPERTENINTERVIEW IN DER TECHNIKFOLGENABSCHÄTZUNG. METHODOLOGISCHE PROBLEME

Als Erhebungstechnik ist Experteninterview ein Mix aus Methoden traditioneller quantitativer Sozialforschung und den qualitativen, individualisierten Leitfadenv erfahren. Trotz ihres aus methodologischer Sicht problematischen Hybrid-Charakters erfreut sich diese Methode auch in der Technikfolgenabschätzung zunehmender Beliebtheit. Denn, was von den Methodologen als Schwäche dieser Methode angeprangert wird, erweist sich angesichts der Aufgaben und Ziele der Technikfolgenabschätzung als wissenschaftlicher Politikberatung als ihr Vorteil. Durch den quantitativen Anteil werden einerseits das verstreute Expertenwissen verdichtet und Störungen wie Konjunkturalismus, externe Loyalitäten oder zivilgesellschaftliches Engagement der Experten weitgehend „ausgeschaltet“, andererseits bieten die qualitativen Elemente die Möglichkeit, auch die abweichenden Expertenmeinungen wahrzunehmen und zu analysieren. Denn gerade die abweichenden Meinungen – wie der letzte Super-GAU in Fukushima zeigte – können u.U. große Katastrophen verhindern. So mangelte es in der japanischen Bevölkerung, die bekanntlich in jeder Hinsicht die höchsten Standards pflegt, offensichtlich an Fähigkeit, über die Standards hinaus zu denken. In dem vorliegenden Beitrag wird versucht, auf der Grundlage methodologischer Analyse die Nutzungspotenziale des Experteninterviews für die Praxis der Politikberatung zu ermitteln und einige grundlegende methodische Anforderungen zu formulieren, deren Erfüllung das Experteninterview zu einem leicht handhabbaren und zuverlässigen „Navigationsgerät“ in der Technologiepolitik macht.